

Смирнова Т. В.

кандидат історичних наук,
доцент кафедри музичного мистецтва,
Рівненський державний гуманітарний
університет

СТАНОВЛЕННЯ ПРОФЕСІЙНОГО ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА НА ВОЛИНІ В КІНЦІ XVIII – У ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ XIX СТ. (НА ПРИКЛАДІ ТВОРЧОСТІ ЮЗЕФА ПІЧМАНА)

Анотація. У статті розглядаються мистецькі процеси, пов'язані з становленням професійного образотворчого мистецтва на Волині.

Ключові слова: мистецтво, живопис, портретний жанр, магнатські маєтки, творчість.

Аннотация. Смирнова Т.В. Становление профессионального изобразительного искусства на Волыни в конце XVIII – в первой половине XIX веков (на примере творчества Юзефа Пичмана). В статье рассматриваются художественные процессы, связанные со становлением профессионального изобразительного искусства.

Ключевые слова: искусство, живопись, портретный жанр, магнатские имения, творчество.

Annotation. Smyrnova T. V. *Becoming a professional fine art on Volyn in the end of 18th – the first third of 19th centuries (the works of Jozef Pitschmann).* The article considers the artistic processes involved in the formation of professional art on Volyn.

Keywords: art, painting, portrait genre, estates magnate, creativity.

Постановка проблеми. На початок XXI ст. значний науковий інтерес для вітчизняного мистецтвознавства становить вивчення культури та мистецтва окремих регіонів України, кожен з яких має свою специфіку. Територія Волині кінця XVIII – першої третини XIX ст. являла собою цікавий регіон, де спостерігалось значне поживлення образотворчого мистецтва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед наукових доробок сучасних вітчизняних та зарубіжних дослідників є небагато джерел, в яких розглянуто образотворче мистецтво Волині окресленого періоду. Дана проблематика частково розкрита у працях М. Левицької, І. Свириди, Б. Столярчука, В. Яноші та ін. Проте, не зважаючи на певний інтерес дослідників, ця проблема на сьогоднішній день не отримала належного висвітлення у сфері художньої культури.

Метою статті є аналіз фактів, які доводять, що на теренах Волині в кінці XVIII – у першій третині XIX ст. відбувалося становлення професійного образотворчого мистецтва. Для досягнення цього необхідно вирішити такі **завдання:** дослідити характерні риси розвитку образотворчого мистецтва у даний період на Волині, що мали місце в регіоні, та розкрити особливості творчої та педагогічної діяльності Юзефа Пичмана.

Виклад основного матеріалу. Розвиток культурно-мистецького життя на території Волині відбувався в умовах співіснування двох великих епох у польській культурі – Просвітництва і Романтизму [12, с.6-7]. Під впливом прогресивних просвітницьких ідей у мистецтві Волині кінця XVIII – першої третини XIX століть, як і в мистецтві загальноєвропейському, відбувався поступовий перехід від релігійності до світськості. Ці процеси були характерними для всіх видів мистецтва – скульптури, живопису, літератури, музики та театру. Впливи прогресивного на той час західноєвропейського мистецтва були об'єктивно позитивними. Проте, вони сприймалися й засвоювалися в різних соціальних середовищах неоднаково. Волинь була одним з тих регіонів, де мали місце широкі і безпосередні контакти з західноєвропейським мистецтвом [5, с.320]. Тому важливим у даному питанні є акцент на впливові західноєвропейських просвітницьких ідей на розвиток культурно-мистецького середовища Волині кінця XVIII – першої третини XIX століть.

Діячі Просвітництва акцентували свою увагу на тому, що розвинена система освіти повинна була підготувати професійних художників, здатних задовольнити інтереси вищих прошарків суспільства (зокрема магнатерії), фахівців для різноманітних виробництв (наприклад, фарфору, скла, тканин та ін.), а також інтерес до мистецтва, що прокидався у широких мас суспільства. З цього приводу цікавою є думка відомого польського просвітника і філософа, що працював на Волині – Гуго Коллонтая (1750-1812): «Потрібно добре пам'ятати, що вивчення вільних мистецтв не може розвиватися в такій країні, де їх як прикрасу вимагає релігія, пишність царюючої персони або надлишки володарів... Горе архітектору, художнику, скульптору в тій країні, де бракує смаку

Надійшла до редакції 05.12.2012

і бажання винагородити їх праці... Тому, прагнучи при кожному університеті запровадити викладання вільних мистецтв, слід побоюватися за долю тих, кого схильність приведе до вивчення таких важких професій... Якщо не буде досить смаку в нації нагороджувати таланти, то художники будуть приречені на убоге життя, а їх убогість стане свідченням того, що їх мистецтва і таланту не розуміють» [22, с.178]. Загалом, Г. Коллонтай дуже любив «гарні мистецтва», особливо будівництво і живопис, а також надавав допомогу митцям [21, с.107-108].

У центрі епохи Просвітництва були ідеї різнобічного творчого розвитку людини. У зв'язку з цим в усіх навчальних закладах Волині вивчення образотворчого мистецтва стало обов'язковим. На початок ХІХ ст. цей вид мистецтва набув значної популярності. Переважна більшість викладачів художніх дисциплін у навчальних закладах Волині на зламі ХVІІІ – ХІХ століть – це запрошені з-за кордону митці, котрі вносили у розвиток українського та польського мистецтва значні професійні досягнення. Але потреба у вихованні своїх педагогічних кадрів ставала все більш актуальною.

Найбільш значною була роль тих іноземних митців, котрі селилися у цьому регіоні надовго. Яскравим прикладом викладача-іноземця, професійного портретиста та мистецтвознавця на Волині був відомий живописець Юзеф Францішек Ян (Йозеф, Йосиф) Пічман (Пічманн) (1758-1834), австрієць за походженням. Вперше на Волинь він прибув у 1788 році на запрошення князя Юзефа Клементя Чарторийського. Маючи гарну художню освіту, здобуту у Віденській академії мистецтв, Пічман працював портретистом та вчителем малюнку у місті Корці – волосному центрі Новоград-Волинського повіту Волинської губернії. Погляди науковців щодо його діяльності в Корці є суперечливими: так, Б.Столярчук стверджує, що Ю. Пічман зробив значний внесок у розвиток художнього оформлення продукції провідного на той час волинського виробництва – Корецької порцеляново-фаянсової фабрики [13], водночас М. Левицька зазначає, що немає відомостей, чи виконував Ю. Пічман які-небудь художні проекти для Корецької фабрики [8]. Найвищого розвитку виробництво у Корці досягло у 1805-1820 рр. [19, с.59] і працювало тут 73 місцеві художники, а вже через 3 роки – понад тисячу майстрів, художників, робітників [20, с.2-3]. На цей час Пічман був у Львові (до 1806 р.), а потім – у Кременці.

Важливо відмітити, що в образотворчому мистецтві Волині досліджуваного періоду зароджувалися нові жанри: історичний, пейзажний та побутовий. Для них були характерні композиційна довершеність, гармонійність та урівноваженість кольорів, внутрішня динамічність образу та ін. [10, с.31-32]. Але особливої популярності набув жанр портрету.

На зламі ХVІІІ – ХІХ століть Ю. Пічман був найкращим та невтомним портретистом на всьому Правобережжі України. Його діяльність завершила в образотворчому мистецтві епоху класицизму. Широкої популярності отримала перша праця створена ним на Волині – портрет воєводи Міхала Валевського (1788 р.)

[23, с.587] – власника великих маєтків на Волині. Штвине зображення воєводи у мундирі ротмістра кавалерії у відставці з зіркою «Білого Орла» на грудях, згідно з традицією польського репрезентативного портрета ХVІІІ ст., позначено винятковою репрезентативністю й пихою нащадків славної епохи «сарматизму» [8].

Характеризуючи Ю. Пічмана як гарного портретиста слід зауважити, що він досконально ловив схожість. Свої портрети він писав олійними та пастельними фарбами, які були характерні пластичним, м'яким, спокійним колоритом та старанним виконанням [25, с.706], на простому та скромному тлі (на нейтральному або пейзажному), переважно без реквізитів. Будучи представником академізму, художник працював у власній, характерній манері, яку можна охарактеризувати так: виразне неідеалізоване обличчя, позбавлене емоцій, затонований колорит, з акцентом на сріблястий, блакитний, зеленкуватий відтінок. Це був характерний стиль англійських портретистів, який прийшов до Польщі з Англії через Відень [23, с.587].

При вивченні даного питання нами виявлено ряд розбіжностей, щодо написаних Ю. Пічманом портретів. Зокрема, протягом найпліднішого періоду перебування у Львові (з 1794 по 1806 рр.) ним було створено 280 портретів [4, с.2100], за іншими даними близько 300 портретів [23, с.588] або 347 портретів [24, с.241]. Весь творчий доробок Ю. Пічмана представлений близько 500 портретами [14, с.388]. М. Левицька зазначає, що майже 400 портретів написані ним до приїзду на Волинь [8].

Окрім портрету на першому місці були міфологічні теми, що носили дидактичний характер, релігійні полотна, пейзаж і камерні зображення членів родини [8]. Адже епоха просвітницького абсолютизму потребувала дидактики міфологічних сюжетів, полотен на теми громадянського обов'язку й античної героїки, навіть у портреті вимагала творення ідеального образу [8]. Звернення до стародавнього мистецтва допомагало живописцям в досягненні простоти, зближенні з натурою, створенні картин та образів, що відрізнялися правдою, простотою і чистотою [9, с.43]. У цей час Ю. Пічманом були написані картини на міфологічні та біблійні сюжети: «Адам і Єва у Раю», «Спляча німфа й сатир», «Ахілл з Федітою» тощо [11, с.477], а також різноманітні зображеннями історичних постатей. За картину «Геркулес повертає Адметові звільнену Альцесту» [23, с.587-588] («Геракл віддає Адметові його дружину Альцесту, яку вивів із підземелля» [8]). За останню картину, написану під час навчання у Віденській академії мистецтв, Ю. Пічман був нагороджений медаллю [8; 23, с.587-588].

На сьогоднішній день твори Ю. Пічмана знаходяться у таких музеях Західної України, як Львівська картинна галерея, Рівненський краєзнавчий музей (зокрема, портрет коронного канцлера Гіацинта Малаховського (кін. ХVІІІ – поч. ХІХ ст.)), а також Польщі: Музеї Літератури ім. А. Міцкевича у Варшаві, Національному музеї у Варшаві, приватних колекціях Кароля Тарновського, Юліуша Островського у Кракові, Кшиштофа Моравського у Варшаві [23, с. 588].

Вдруге на Волинь Ю. Пічман прибув у 1806 році, де він згодом став яскравим художником-педагогом, відомим на всій території Правобережжя України. У цей час для забезпечення належного рівня викладання основ мистецтва у Вищій Волинській гімназії у Кременці, засновник цього закладу Тадеуш Чацький (з 1803 р. – візитатор шкіл Київської, Волинської та Подільської губерній) запрошував талановитих педагогів з Європи. Програма Кременецької гімназії передбачала оволодіння різноманітними мистецькими «талантами», зокрема образотворчим мистецтвом. Серед художніх дисциплін, що викладалися у цьому закладі, найбільшою популярністю користувався живопис. З меншою активністю записувалися студенти в граверний клас, оскільки професія гравера вимагала тривалішого і дорожчого навчання, тому це могли собі дозволити лише заможні люди. Але останні віддавали перевагу малюнку або живопису на противагу важкій роботі над гравюрою. У Кременці також викладалися такі художні дисципліни: малювання, топографічний малюнок, архітектура (у тому числі і вища архітектура) [14, с.276-277].

Слід відзначити, що Ю. Пічмана викладачем рисунку і малярства для гімназії Т. Чацькому запропонував Г. Колонтай, рекомендуючи його як досвідченого і фахового митця [8]. Так, у 1806 р. Ю. Пічман прийняв запрошення Т. Чацького обійняти тут посаду професора малюнка [4, с.2100]. У різноманітних Кременецьких пам'ятках залишилися багато спогадів про Пічмана як цікаву особистість [23, с. 588].

У Кременці Ю. Пічманом могло бути створено близько 160 олійних і графічних творів, хоча творчість художника в цей період позначена низкою змін: інтересом до різних жанрів більш об'єктивним підходом до зображення людини [8]. Найчисельнішу групу зображень кременецького періоду становили «професійні інтелектуали», такі ж, як і він, викладачі ліцею. Серед найбільш цікавих: портрет Т. Чацького і його родини, професора класичної літератури Евзебія Словацького (батька Ю. Словацького) і парний портрет його дружини Саломеї Словацької; такі ж парні портрети директора ліцею, професора математики Йозефа Чеха і його дружини Аполонії професора Йозефа Ярошевича, портрет Юліана Урсіна Немцевіча (1816 р.) [8]; також портрети Теофіла та Герсильї Янушевських, графів Ю. та Ф. Тарновських, автопортретом (втрачений [8]) [14, с.388], М.К. Огінського.

За час роботи в Кременецькому ліцеї багато часу ним було присвячено педагогічній праці – Пічман-педагог перемагав Пічмана-художника. Він впровадив художню школу [23, с.588] (малярську школу (1814 р.) [3, с.38]), де учні вивчали малюнок та живопис, підготовлював для них різноманітні зразки, опікувався молоддю та ін.

Ю. Пічман виховав цілу плеяду професійних художників. Серед його учнів були такі відомі художники: уродженець Кременця, досить здібний портретист Петро Павловський, що викладав рисунок у Луцькій, згодом у Рівненській гімназії [8], також асистенти Ю.Пічмана–Ксаверій ЯнКаньовський (1804-1867), який згодом навчався у Петербурзькій академії;

Рустем Бонавентурій Клембовський (1795-1888) та ін. [23, с.588]. Останні двоє художників за сприяння їхнього педагога та адміністрації Кременецького ліцею отримали можливість вдосконалювати свою професійну майстерність в живописі за кордоном – в Дрездені, а потім в Італії [15; 16], а після завершення навчання їх було залишено у цьому закладі на посаді викладачів малювання та живопису. Архівні данні свідчать про те, що за наказом міністра народної освіти К. Каньовському було присуджено золоту медаль 2-го ступеню [17]. Згодом він став членом Римської академії і як відомий релігійний маляр був відзначений хрестом Золотої остроги папи Григорія XIV [3, с.38]. За керівництва Ю. Пічмана викладацький склад художньої школи Кременецької гімназії поповнився відомими художниками: А. Анжеєвським, Ф. Павловським, Ф. Санальським, Я. Круліковським та ін. Згодом ця художня школа стала провідним мистецьким осередком на всьому Правобережжі України, де розпочалася підготовка професійних українських художників [12, с.42].

Важливим фактом розвитку образотворчого мистецтва на Волині була наявність в Кременецькій гімназії картинної галереї, заснованої 1805 р. Вона нараховувала понад 60 полотен Рафаеля Санті, Пітера-Пауля Рубенса, Леонардо да Вінчі та Гвідо Рені, що їх землевласник Джевицький привіз із походу в Італію у війську Наполеона. Не менш важливим було наявність в ліцеї колекції гравюр – дарунка Станіслава Костки-Потоцького, одного з активних діячів колишнього польського сейму [1, с.230-231]. У 1808 – 1810 рр. галерея збагатилася щедрими дарунками: 172 картинами від мецената Ю. Шевського та чудовою колекцією статуй і коропластики від Яна Тарнавського [3].

У Кременці Ю. Пічман залишився до кінця життя, малюючи портрети волинської шляхти, магнатів, а також російських урядників та військових [7, с.129]. У 1831 році, в ознаменування ювілею його 25-річного служби в ліцеї [23, с.588] він був удостоєний почесного титулу радника.

Висновки. Наприкінці XVIII – у першій третині XIX ст. на Волині, активізувався значний інтерес до культури та мистецтва західноєвропейських країн. Разом з тим, виникла необхідність виховання національних майстрів, яка була одним з елементів концепції вітчизняної художньої культури. У цей період був зроблений принципово важливий крок для підготовки своїх українських творчих кадрів у художньому виді мистецтва та поступово закладався фундамент для розвитку вітчизняної культурно-мистецької галузі, що отримала значного розквіту вже в другій половині XIX ст.

В образотворчому мистецтві Волині завдяки Ю. Пічману відбувався процес професіоналізації, базований на західноєвропейських традиціях. Він зробив чималий внесок у культурний поступ волинського краю, використовуючи у своїй практиці спадщину та педагогічний досвід, тим самим створив належні умови для ознайомлення з досягненнями тогочасної західноєвропейської культури. Ним було створено основу для розвитку кременецької художньої шко-

ли. Його заслугою для Волині стала підготовка професійних митців, які хоч і різнилися рівнем обдарування, але заклали основи професійного мистецтва нового типу.

Список використаних джерел:

1. Бовуа Даніель. Російська влада та польська шляхта в Україні. 1793-1830 рр. / Даніель Бовуа; *переклад з франц. З. Борисюк*. – Львів: Кальварія, 2007. – 296 с.
2. Всеобщая история искусств. **В 6 т.** – Т.5 / *Под ред. Ю.Д. Колпинского и Е.И. Ротенберга*. – М.: Искусство, 1964. – 429 с.
3. Даюк Ж. Культурно-просвітницька діяльність Кременецького ліцею у першій третині XIX століття / Жанна Даюк // Вісник КНУКіМ. Серія «Педагогіка». – 2004. – №10. – С.37-40.
4. Енциклопедія українознавства: Словникова частина [Текст] / *ред. В. Кубійович*; Наукове товариство ім. Т.Шевченка у Львові. – Л. Т. 6 / ред. В. Кубійович. – [Б. м.]: [б.в.], 1996. – С.2005-2400.
5. Жолтовський П.М. Український живопис XVII–XVIII ст. / П.М. Жолтовський. – К.: Наукова думка, 1978. – 328 с.
6. Історія українського мистецтва: **в 6 т.** Мистецтво кінця XVIII – першої половини XIX ст. – Т.4. – Кн.1. – К.: Жовтень, 1969. – 363 с.
7. Кравич Д.П. Українське мистецтво: *навчальний посібник: у 3 ч.* / Д.П. Кравич, В.А. Овсійчук, С.О. Черепанова. – Ч.3. – Львів: Світ, 2005. – 268 с.
8. Левицька М. На шляху із Трієста до Кременця: маляр Йозеф Франц Пічман і його діяльність на Волині / Мар'яна Левицька // Незалежний культурологічний часопис «І». – 2007. – Ч.49. – Режим доступу: www.ji.lviv.ua/n49texts/levyucka.htm.
9. Лоренц С. Класицизм в Польщі / Станіслав Лоренц, Анджей Роттермунд. – Варшава: Аркада, 1987. – 324 с.
10. Малая история искусств. Искусство XVIII века / *Общ. ред. А.М. Кантора*. – М.: Искусство, 1977. – 375 с.
11. Мистецтво України: *біографічний довідник* / [упоряд.: А.В. Кудрицький, М.Г. Лабінський, за ред. А.В. Кудрицького]. – К.: Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 1997. – 700 с.
12. Свирида И.И. Польская художественная жизнь конца XVIII – первой трети XIX века / И.И. Свирида. – М.: Наука, 1978. – 268 с.
13. Столярчук Б. Корецькі портрети Юзефа Пічмана / Богдан Столярчук // Корцю 850 років: *наук. зб. [матеріали і тези науково-краснавчої конф. (13-14 жовтня 2000 р.)]*. – Рівне-Корець: Волинські обереги, 2000. – С.64-66.
14. Українська Радянська енциклопедія. – Т.8. – Київ: Головна редакція Української Радянської енциклопедії, 1982. – 528 с.
15. ЦДІАУ м. Київ. Фонд 707 (Управление Киевского учебного округа. 1832-1919). Оп. 314. Спр. 10. (1829 р.).
16. ЦДІА України м. Київ. Ф. 2162 (Попечитель Харьковского учебного округа. 1803-1913). Оп. 1. Од. зб. 661. Л. 18. (1832 р.).
17. ЦДІАУ м. Київ. Ф. 2162. Оп. 1. Од. зб. 661. Л. 1-16. (1831 р.).
18. ЦДІАУ м. Київ. Фонд 710 (Кременецький Волинський ліцей. 1754-1834). Оп. 2. Спр. 28-б.
19. Яноші В. Корецький фарфор знала вся Європа / Василь Яноші // Корцю 850 років: *наук. зб. мат. і тез науково-краснавчої конф., 13-14 жовтня 2000 р.* – Рівне – Корець: Волинські обереги, 2000. – С.57-60.
20. Яноші В.М. Корець: Краснавичий нарис / В.М. Яноші, Д.И. Вознюк. – Львів: Каменяр, 1988. – 24 с.
21. Limanowski Boleslaw. Hugo Kołłątaj / Boleslaw Limanowski. – Warszawa: Wydawnictwo J. Mortkowicza, Naklad Towarzystwa Wydawniczego w Warszawie, 1920. – 126 s.
22. Listy X. Hugona Kołłątaja w przedmiotach naukowych. Korrespondenciya listowna X. Hugona Kołłątaja z Tadeuszem Czackim wizytatorem nadzwyczajnym szkół w Guberniach Wolyńskiej, Podolskiej i Kijowskiej; przedsięwzieta w celu urządzenia instytutów naukowych i pomnożenia Oświecenia publicznego w trzech rzezonuch guberniach. Z rękopismu wydal Ferdinand Kojśiewicz. – Т.І. – Kraków: Drukarna Uniwersytetu, 1844. – 394 s.
23. Polski Słownik Biograficzny. – Zakład narodowy imienia Ossolińskich. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk. Instytut historii. – Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź. – Т.2/3. –1981. – 624 s.
24. Rastawiecki E. Słownik malarzów polskich tudzież obcych w Polsce osiadłych lub czasowo w niej przebywających / Edward Rastawiecki. – W 3 t. – Warszawa: Nakładem autora. – Т. II, 1851.
25. Wielka Encyklopedia Powszechna. – Т.8. – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1966. – 840 s.